

Determinantenonderzoek naar de seksuele gedragingen en opvattingen van tienermoeders ter preventie van tienerzwangerschappen.

Charlotte Hoijng (3386368)

Anne Kuipers (3789160)

Christianne Westdijk (3806065)

Judy van Veldhuisen (3808807)

Universiteit Utrecht - Faculteit Sociale Wetenschappen

Bachelorthesis (20060004211-3)

Begeleider: dr. Baar, P.L.M.

Tweede beoordelaar: Brouns MSc., B.

Juni 2012

Abstract

Purpose: The aim of this study was to collect perceptions and behaviours of teenmothers and adolescents without children about their sexuality. This led to ideas to improve the sexual education for teenagers and to prevent teen pregnancies.

Method: Six teenmothers and six adolescents without children were selected in the social environment of the researchers. A single case study and in-depth interviews were used to examine their perceptions and behaviours. The behavioural determinants of the ASE-model were leading factors of this study.

Results: The most important results, collected from qualitative analysis of the interviews, are that teen moms are naïve users of contraceptives and lack knowledge about how birth control pills work. Furthermore, results showed that teen mothers experience low self-efficacy.

Discussion: Recommendations are to make teenagers aware of how birth control pills work, to increase their self-efficacy and to emphasize the negative consequences of teen pregnancies.

Keywords: teen pregnancy, teenmom, sexual behaviour, sexual education, prevention.

Inleiding

In de ontwikkeling van baby naar volwassene doorloopt de mens verschillende fasen. Een fase die door de wetenschap breed uitgelicht wordt, is die van de seksuele ontwikkeling van adolescenten. De adolescentie is een kwetsbare tijd, waarin een grote verandering op lichamelijk, cognitief en sociaal-emotioneel gebied plaatsvindt. Jonge adolescenten hebben een grote behoefte om dingen te ontdekken en reageren hierbij vrij impulsief, zonder goed de risico's te overzien van de keuzes die ze maken (Crone, 2008). Het aantal adolescenten dat voor het 15e levensjaar seksueel actief wordt, is sinds 1980 toegenomen. De leeftijd waarop adolescenten voor het eerst seks hebben blijft daarbij nog steeds dalen (Jordahl & Lohman, 2009; Ma et al., 2009; O'Donnell, O'Donnell, & Stueve, 2001; Rosenthal, Smith, & de Visser, 1999). In Nederland heeft meer dan de helft van de adolescenten seksuele gemeenschap gehad voor het 18e levensjaar. Hiervan heeft ongeveer één op de tien adolescenten voor het 14e levensjaar seksuele gemeenschap gehad (De Graaf, Vanwesenbeeck, Woertman, & Meeus, 2011). In meerdere onderzoeken wordt seksueel gedrag van adolescenten in verband gebracht met nadelige effecten en risico's, zoals seksueel overdraagbare aandoeningen (SOA's), tienerzwangerschappen, geen condoomgebruik en toename van seksueel geweld. Er wordt benadrukt dat adolescenten steeds vaker onveilig seksueel contact hebben, het aantal SOA's toeneemt en de hoeveelheid tienerzwangerschappen stijgt (Collins et al., 2004; Ma et al., 2009; O'Donnell et al., 2001; Romer et al., 1994; Rosenthal, Smith, & De Visser, 1999; Santelli et al., 2004; Singh & Darroch, 1999; Smith, 1997; Tolman & McClelland, 2011). Er is sprake van seksueel risicogedrag als een adolescent meer dan drie seksuele partners in het afgelopen jaar heeft gehad en weinig tot geen gebruik heeft gemaakt van voorbehoedsmiddelen (Ramrakha et al., 2007). Volgens Armour en Haynie (2007) zijn tienerzwangerschappen ongewenste ontwikkelingen in de maatschappij en veroorzaken zij minder goede kansen voor betrokkenen en hun toekomst. Tienermeiden die moeder worden hebben een hogere kans op het vroegtijdig stoppen met hun opleiding, een verhoogd risico op een inkomen onder de armoedegrens en een grotere kans op complicaties tijdens en na de bevalling (Diez & Mistry, 2010). Ondanks de toename in seksueel risicogedrag onder adolescenten sluit de seksuele voorlichting nog onvoldoende aan op de individuele behoeften en percepties van adolescenten. De voorlichting zou niet adequaat zijn, omdat deze niet aansluit bij de

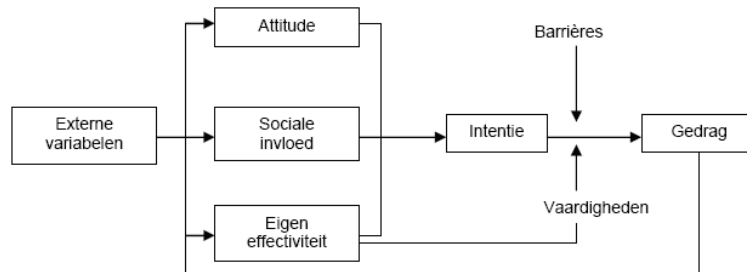
belevingswereld van tienermeiden (Van Berlo, Wijsen, & Vanwesenbeeck, 2005). Het lijkt dat de tienermeiden hun eigen seksbeleving niet belangrijk vinden en deze ondergeschikt maken aan die van hun partner. Daarnaast schijnen plezier en genot niet de enige redenen te zijn waarom tienermeiden seks hebben. Van Berlo en collega's (2005) brengen tevens naar voren dat voorlichting zich tegenwoordig vooral richt op het voorkomen van SOA's, maar dat jongeren daar niet meer in geïnteresseerd zijn. Er zou binnen de voorlichting bijvoorbeeld meer aandacht gegeven moeten worden aan weerbaarheid en grenzen, onderhandelingsvaardigheden en de consequenties van een tienerzwangerschap. De meeste tienermeiden zijn niet bekend met het feit dat zij geen voogdij krijgen over hun kind en dat zij geen huis of uitkering krijgen als ze tienermoeder zijn (Van Berlo et al., 2005).

Om de voorlichting voor tienermeiden beter aan te laten sluiten bij hun belevingswereld is in deze studie het volgende algemene doel geformuleerd. Met behulp van een determinantenanalyse inzicht verkrijgen in de seksuele gedragingen en opvattingen van tienermoeders in vergelijking met adolescenten zonder kinderen, om vervolgens aandachtspunten te formuleren voor een meer inhoudelijk toegesneden seksuele voorlichting, ter preventie van tienerzwangerschappen. De adolescenten zonder kinderen vormen de controlegroep. In dit onderzoek worden alle vrouwen die voor hun 20^e levensjaar moeder worden, als tienermoeder gedefinieerd (Mollborn & Dennis, 2012) 'Adolescenten zonder kinderen' zullen in dit artikel verder 'adolescenten' genoemd worden.

Door voorlichting aan te laten sluiten bij de belevingswereld van tienermeiden kan het risico op tienerzwangerschap verkleind worden. Aan de hand van het ASE-model, waarbij intentie centraal staat, wordt inzicht verkregen in de redenen van tienermoeders en adolescenten om bepaald gewenst of ongewenst gedrag uit te voeren (De Vries et al., 1988). In het ASE-model wordt de intentie tot gedrag bij adolescenten bepaald door drie gedragsdeterminanten: attitude, sociale invloed en eigen effectiviteit (Fishbein & Yzer, 2003; De Vries, Kuhlman, & Dijkstra, 1988). De mate waarin iemand daadwerkelijk het gedrag zal vertonen, is afhankelijk van mogelijke barrières en de vaardigheden die iemand bezit. Barrières en vaardigheden kunnen zowel een positieve als een negatieve rol spelen in de relatie tussen de intentie en het daadwerkelijke gedrag. Intenties hoeven dus niet direct tot het gewenste gedrag te leiden. Volgens dit model doet seksueel gedrag zich dus voor als een persoon de

intentie heeft seksueel gedrag te vertonen of juist niet (Fishbein & Yzer, 2003). Zie Figuur 1 voor een schematische weergave van het model.

Figuur 1. Het ASE model (naar De Vries et al., 1988)

Voor dit onderzoek is het nodig om te weten te komen waarom sommige meiden in hun tienerjaren wel zwanger worden en waarom sommige meiden niet. Tevens is het van belang om te onderzoeken welke intenties ten grondslag liggen aan het seksuele gedrag. Tienermeiden kunnen bijvoorbeeld vinden dat seks in ruil voor een ‘Breezer’ normaal is (attitude). Sommige tienermeiden imiteren bijvoorbeeld de beelden die zij op televisie zien, omdat ze het idee krijgen dat bepaald gedrag van hen wordt verwacht (sociale invloed). Andere tienermeiden durven geen ‘nee’ te zeggen als het andere geslacht initiatief toont tot seksuele handelingen (eigen effectiviteit/vaardigheid). Sommige tienermeiden hebben misschien nooit seksuele voorlichting gehad, waardoor zij niet weten hoe ze veilig seks kunnen hebben (barrière). Hierbij wordt vermeld dat de determinantenanalyse niet het doel heeft om tienerzwangerschappen te verklaren, maar gericht is op het voortbrengen van ideeën over hoe tienerzwangerschappen adequaat voorkomen kunnen worden door middel van passende voorlichting.

De doelstellingen van dit onderzoek zijn geformuleerd naar de determinanten van het ASE-model. Naast het in kaart brengen van de verschillende gedragsdeterminanten van adolescenten, zal een vergelijking worden gemaakt tussen de gedragsdeterminanten van tienermoeders en adolescenten. Door de verschillen inzichtelijk te maken, wordt duidelijk op welke gebieden passende aandachtspunten ter preventie van tienerzwangerschappen geformuleerd kunnen worden.

Het eerste doel van dit onderzoek is het verkrijgen van inzicht in het feitelijke seksueel gedrag van tienermoeders voor hun eerste zwangerschap in vergelijking met adolescenten zonder kinderen. Vanuit de wetenschappelijke literatuur begint seksueel gedrag met knuffelen, kussen en handen vasthouden. Dit wordt vervolgd door het

aanraken van borsten en geslachtsdelen. Dit leidt tot toenemend intiem gedrag, zoals in elkaars aanwezigheid uitkleden. Uiteindelijk resulteert dit in seksuele activiteiten, waarmee orale seks en geslachtsgemeenschap wordt bedoeld (Hansen, Paskett, & Carter, 1999; Hansen, Wolkenstein, & Hahn, 1992; Hennessy, Bleakley, Fishbein, & Jordan, 2008; Smith & Udry, 1985, Waylen, Ness, McGovern, Wolk, & Low, 2010). Veilig seksueel gedrag van jonge vrouwen wordt bepaald door het gebruik van voorbehoedsmiddelen en kennis over eerdere seksuele relaties van de mannelijke partner. Als iemand meer dan drie seksuele partners heeft gehad in het afgelopen jaar, geldt dit als seksueel risicogedrag (Ramrakha et al., 2007, Tinsley et al., 2004).

Jonge vrouwen maken in toenemende mate gebruik van noodoplossingen, zoals de 'morning after pil'. Het slikken van deze pil is een manier om te voorkomen dat een vrouw zwanger wordt nadat zij onbeschermd seks heeft gehad (Capuano, Simeone, Scaravilli, Raimondo, & Balbi, 2009). Gegevens uit het Onderzoek Gezinsvorming van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) bevestigen de afname van voorbehoedsmiddelen onder 18- en 19-jarige vrouwen, van 65 procent in 1998 naar 57 procent in 2003 (De Graaf, 2004). Naar aanleiding van bovenstaande bevindingen wordt verondersteld dat zowel tienermoeders als adolescenten seksueel risicogedrag hebben laten zien. Verwacht wordt dat tienermoeders bewust of onbewust weinig tot geen gebruik hebben gemaakt van voorbehoedsmiddelen. Naast het gebruik van voorbehoedsmiddelen wordt verwacht dat tienermoeders en adolescenten niet verschillen in hun seksuele gedragingen.

Het tweede doel van dit onderzoek is inzicht krijgen in de attitude van tienermoeders ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten zonder kinderen. Volgens Ajzen (2001) verwijst de attitude naar de evaluatie en de consequenties van gedrag. Vindt iemand bepaald gedrag bijvoorbeeld goed of slecht? En zijn de gevolgen van gedrag belonend of bestraffend? Andere onderzoekers bevestigen dit (Fishbein & Yzer, 2003; De Vries, Kuhlman, & Dijkstra, 1988). Volgens Brug, Assema en Lechner (2007) worden attitudes over gedragingen onder andere gevormd door eerdere leerervaringen. Gedrag dat beloond wordt, leidt tot positieve attitudes. Gedrag dat bestraft wordt, zal tot negatieve attitudes leiden. Daarnaast worden attitudes niet alleen gevormd door verstandelijke overwegingen, maar ook door gewoonten en overtuigingen (Brug et al., 2007; Ajzen, 2001). In hoeverre hebben tienermoeders de consequenties van hun seksuele gedrag

bijvoorbeeld als belonend of bestraffend ervaren? Uit onderzoek komt naar voren dat een negatieve attitude ten opzichte van veilig seksueel gedrag samenhangt met mogelijk seksueel risicogedrag (Bakker, 2005). De ervaringen die iemand in zijn leven opdoet, lopen per persoon sterk uiteen, daarom wordt verwacht dat de attitudes met betrekking tot seksueel gedrag van de tienermoeders en adolescenten onderling verschillen en afhankelijk zijn van de persoonlijke ervaringen.

De derde doelstelling van dit onderzoek is inzicht verkrijgen in de ervaren sociale invloed van tienermoeders ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten zonder kinderen. De ervaren invloed van de sociale omgeving wordt geoperationaliseerd via verschillende concepten, zoals de subjectieve norm, de sociale steun of druk die ervaren wordt en het voorbeeldgedrag dat wordt gezien bij anderen (Brug et al., 2007). De intentie tot seksueel gedrag wordt beïnvloed door de sociale omgeving waarin de adolescent zich bevindt, zoals de ouders, de vriendengroep en de media. De waarde- en normbeleving van het gezin waarin de adolescent opgroeit, beïnvloedt de opvattingen over relaties en seksualiteit. Zo wordt er een sterke samenhang gevonden tussen ouderlijke steun en positieve gevoelens die adolescenten ervaren met betrekking tot seksualiteit en hun competenties op dit gebied. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat adolescenten met liefhebbende ouders beter in staat zijn om hun grenzen aan te geven wat betreft seksueel gedrag (Crosby, DiClemente, Wingood, Lang, & Harrington, 2002; De Graaf et al., 2011; Sione'an et al., 2002; Stone & Ingham, 2002; Troth & Peterson, 2000). Ouders kunnen ook een negatieve invloed uitoefenen op het seksuele gedrag van jongeren. Zo zijn bijvoorbeeld jongeren met ouders waarbij veel wordt toegelaten eerder seksueel actief (Meier, 2003). Verwacht wordt dat adolescenten die weinig ouderlijke steun ervaarden tijdens hun opvoeding, een lage waardering hebben van hun competenties met betrekking tot seksualiteit. Verondersteld wordt dat zij minder goed hun grenzen aan kunnen geven bij seksueel gedrag. Verwacht wordt dat tienermoeders zijn opgegroeid in een gezin waarbij kinderen worden vrij gelaten in hun gedrag.

De vriendengroep neemt naast de ouders een belangrijke plaats in het leven van de adolescent. Vrienden zijn ook op zoek naar hun identiteit, maken dezelfde lichamelijke veranderingen door en hebben vergelijkbare emotionele ervaringen. Romer en collega's (1994) laten zien dat hoe meer een adolescent ervaart dat leeftijdsgenoten met seks bezig zijn, hoe meer diegene zelf ook uiting geeft aan

seksuele activiteiten. Risico's worden vaak genomen in aanwezigheid van anderen die seksueel risicogedrag aanmoedigen of voorzorgsmaatregelen negeren. Verwacht wordt dat de vriendengroep van tienermoeders en adolescenten bestaat uit leeftijdsgenoten die in grote mate seksueel actief zijn. Ook wordt verondersteld dat tienermoeders meer druk van vrienden ervaren om seksueel risicogedrag te vertonen dan adolescenten.

Buhi en Goodson (2007) stellen dat seksualiteit in de media de overtuigingen en intenties vormen die adolescenten hebben met betrekking tot seksueel gedrag. Televisieprogramma's waarin seksuele activiteiten in hoge mate aan de orde komen, worden in sterke mate geassocieerd met verwachtingen die adolescenten hebben over seks en ideeën over hoe leeftijdsgenoten met seks omgaan. Jongeren zijn hier relatief gevoelig voor, omdat jongeren zich nog volop aan het ontwikkelen zijn op seksueel en relationeel gebied en daarbij grote gebruikers van de media zijn (Dijsselbloem & van Dam, 2006). In de seksueel getinte beelden vanuit de media wordt het vrouwelijk geslacht afgebeeld als lustobject en het mannelijk geslacht als dominant, vrouwonvriendelijk en onderdrukkend. Het accent ligt bij vrouwen sterk op een mooi uiterlijk, dat bijna niet haalbaar is zonder hulp van cosmetische chirurgie. Het beeld dat in de media geschetst wordt, kan leiden tot de overtuiging dat dit normaal is, met als gevolg dat adolescenten dit gedrag na gaan streven in hun dagelijkse leven. (Ashby, Arcari, & Edmonson, 2006; Bleakley, Hennessy, Fishbein, & Jordan, 2011; Brown et al., 2006; Eggermont, 2005; Hennessy, Bleakley, Fishbein, & Jordan, 2009; L'Engle, Jackson, & Brown, 2006; Pardun, L'Engle, & Brown, 2005; Tolman, Kim, Schooler, & Sorsoli, 2007; Ward, 2003; Ward & Friedman, 2006). Verondersteld wordt dat hoe meer tienermoeders en adolescenten in contact staan met sociale media, hoe actiever zij zijn op seksueel gebied. Ook wordt verwacht dat tienermoeders vanzelfsprekendheid ervaren in het seksueel actief zijn op jonge leeftijd, door de verhoogde seksualiteit die in de media naar voren komt.

Het vierde doel van dit onderzoek richt zich op inzicht verkrijgen in de ervaren eigen effectiviteit en vaardigheden van tienermoeders ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten. Deze verwachting van eigen effectiviteit is geïntroduceerd door Bandura (1986). Het is de verwachting die mensen hebben over hun eigen vermogen om bepaald gedrag te kunnen uitvoeren (Baar, Wubbels, & Vermande, 2007; De Vries, Kuhlman, & Dijkstra, 1988). Volgens

Bandura (1986) kunnen verwachtingen over de eigen effectiviteit op drie dimensies variëren, namelijk de grootte, generaliseerbaarheid en sterkte. De grootte geeft de inschatting van de moeilijkheid van de vaardigheden, die nodig zijn om het seksuele gedrag wel of niet uit te kunnen voeren, aan. Generaliseerbaarheid verwijst naar de inschatting van de problemen die hetzelfde gedrag in verschillende situaties met zich mee kan brengen. Dat tienermeiden bijvoorbeeld in staat zijn om in iedere situatie 'nee' te zeggen. Tot slot betekent de sterkte de mate waarin iemand vertrouwen heeft het gedrag zelf te kunnen uitvoeren. In hoeverre hebben tienermeiden vertrouwen in zichzelf om op seksueel gebied te handelen zoals zij willen. Hoe risicovol seksueel gedrag tot uiting komt, wordt onder andere bepaald door de verwachting van de eigen effectiviteit. Hierbij wordt rekening gehouden met een normale situatie, een stressvolle situatie of de invloed van sociale druk. Dit wordt beïnvloed door het zelfbeeld en gemoedstoestand. In hoeverre durven tienermeiden bijvoorbeeld 'nee' te zeggen of hun gevoelens en verwachtingen uit te spreken naar de sekspartner? Hebben de tienermeiden vertrouwen in eigen kunnen om wel of geen seksuele handelingen te verrichten? In hoeverre hebben zij positieve of negatieve ervaringen opgedaan op seksueel gebied die hun keuzes op seksueel gebied beïnvloeden?

Buzwell en Rosenthal (1996) stelden deze vragen ook in hun onderzoek naar eigen effectiviteit en vermeldde dat de mate waarin iemand denkt invloed uit te kunnen oefenen op zijn of haar omgeving onderdeel uitmaakt van iemands zelfbeeld. Adolescenten met een positief zelfbeeld hebben vaker een positieve inschatting van hun eigen effectiviteit. Ze staan steviger in hun schoenen om verantwoordelijkheid te nemen, nieuwe uitdagingen en evenwichtige relaties aan te gaan. Daarnaast kunnen ze gemakkelijker weerstand bieden aan groepsdruk en worden frustraties beter verwerkt. Tevens slagen zij er beter in om hun eigen grenzen aan te geven en op te komen voor wat ze wel en niet willen. Dit zijn sociale vaardigheden die van belang zijn om seksueel gedrag positief te beïnvloeden. Deze vaardigheden zijn noodzakelijk om tot positieve, bewuste en gezonde keuzes te komen. Een negatief zelfbeeld kan leiden tot negatieve gevolgen voor de lichamelijke en psychische gezondheid en de maatschappelijke participatie van adolescenten. Door een negatief zelfbeeld kunnen adolescenten bijvoorbeeld twijfelen aan de vaardigheid om een condoom te gebruiken. Als een adolescent een condoom heeft gebruikt en dit toeschrijft aan zijn of haar eigen inzet, dan zal de eigen effectiviteitverwachting hoog zijn. Indien de

sekspartner ervoor zorgde dat een condoom werd gebruikt, dan kan de adolescent zichzelf er minder toe in staat achten (O'Hare, 2005). Er wordt verwacht dat de tienermoeders weinig zelfvertrouwen hadden voordat zij in verwachting raakten. Hierdoor zal de eigen effectiviteit van de tienermoeders niet hoog geweest zijn, wat geleid kan hebben tot seksueel risicogedrag. Verwacht wordt dat adolescenten meer vertrouwen hebben in hun eigen vermogen om bepaald gedrag te kunnen uitvoeren.

Het vijfde doel van dit onderzoek richt zich op inzicht verkrijgen in de protectieve factoren en barrières die tienermoeders ervaren om seksueel risicogedrag te voorkomen of tegen te gaan in vergelijking met adolescenten zonder kinderen. Adolescenten kunnen allerlei intenties hebben om bepaald risicogedrag te voorkomen of tegen te gaan. Deze intenties voorspellen in zekere mate gedrag, maar niet in alle gevallen. Er kunnen verschillende barrières zijn die de intentie zodanig beïnvloeden, waardoor deze niet uitgevoerd wordt zoals in eerste instantie bedoeld was (Brug, van Assema, & Lechner, 2010). Een voorbeeld van een dergelijke barrière is bijvoorbeeld het vertonen van seksueel risicogedrag, omdat het individu die op dat moment geen seks wil, wordt overgehaald, beïnvloed, gemanipuleerd, gehanteerd of zelfs gedwongen (Crown & Roberts, 2007; Farris, Treat, Viken, & McFall, 2008). In overeenstemming met voorgaande wordt verwacht dat tienermoeders die de intentie hadden om niet seksueel actief te zijn, wellicht zijn overgehaald, beïnvloed of gemanipuleerd, wat heeft geleid tot een zwangerschap. Tot slot wordt verwacht dat adolescenten geen barrières hebben ervaren die tot seksueel risicogedrag konden leiden. Wanneer zij wel barrières hebben ervaren, wordt verondersteld dat er voldoende protectieve factoren aanwezig waren om deze barrières op te heffen.

Methode

Type onderzoek

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van kwalitatief onderzoek. Hierbij gaat het om het gedetailleerd beschrijven en interpreteren van gebeurtenissen, situaties, interacties en personen naar aard of eigenschappen (Baar, 2002). Kwalitatief onderzoek biedt de mogelijkheid om vanuit een open vizier van de onderzoeker, naar aard en eigenschappen, de gevoelens, belevingen, ervaringen en betekenisverleningen van de respondenten te onderzoeken (Baarda, Goede, & Teunissen, 2009). Binnen dit explorerende onderzoek is aan de hand van het ASE-model inzicht verkregen in de

gedragdeterminanten die het seksuele gedrag van tienermeisjes bepalen. Door een kwalitatieve benaderingswijze toe te passen is nauw aangesloten op de betekenisverlening van de adolescenten, dat heeft uitgemond in aandachtspunten ter preventie van tienerzwangerschappen.

Er was sprake van een enkelvoudige casestudy, gericht op een groep personen, namelijk adolescenten. Een casestudy richt zich op verschijnselen die in de praktijk in samenhang worden bestudeerd en waar meestal sprake is van complexe problematiek (Baarda et al., 2009). In dit geval ging het om het verschijnsel tienerzwangerschappen, waarbij een determinantenanalyse de intenties van het seksuele gedrag van adolescenten onderzocht. Door middel van de eerder genoemde doelstellingen is het concept 'seksueel gedrag' afgebakend. Dit maakt dat het onderzoek een toegankelijke structuur heeft en dus als enkelvoudig bestempeld kan worden (Baarda et al., 2009).

Er zijn zes tienermoeders, variërend in de leeftijd van 19 tot 23 jaar, individueel geïnterviewd over hun seksuele gedragingen en opvattingen. Daarnaast zijn zes vrouwelijke adolescenten in de leeftijd van 20 tot 22 geïnterviewd. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 21,5 jaar. De gemiddelde leeftijd dat de tienermoeders zijn bevallen van hun eerste kind is 17,8 jaar. Alle respondenten zijn van autochtone afkomst, zijn woonachtig in de provincie Utrecht en hebben na verzoek vrijwillig deelgenomen aan het onderzoek. De instellingen die benaderd zijn, zagen geen mogelijkheid om tienermoeders aan te dragen voor dit onderzoek. Daarom is er gekozen voor een selecte quotasteekproef. Deze is niet aselekt, zodat de representativiteit en generaliseerbaarheid alleen bij benadering onderzocht kunnen worden (Baarda et al., 2009). De tienermoeders zijn via het eigen netwerk van de onderzoekers benaderd met de vraag of zij deel wilden nemen aan het onderzoek. Hetzelfde geldt voor de benaderde adolescenten.

Topic interview

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een topic interview. Deze half gestructureerde interviews zijn individueel, dus met één respondent, afgenomen. Het doel is door middel van kwalitatief onderzoek inzicht te krijgen in de gevoelens, gedachten en meningen van de respondenten. Hierbij wordt gebruik gemaakt van open interviews. Voordelen van het afnemen van interviews is dat er doorgevraagd

kan worden, met als doel meer diepgang te krijgen in het interview en de interne validiteit te vergroten. In een open interview liggen de vragen en antwoorden niet van tevoren vast. Door de topiclijst, die van tevoren was opgesteld, lagen de onderwerpen die besproken werden wel vast (Baarda et al., 2009). Er zijn verschillende punten behandeld tijdens de gespreksintroductie. Het doel van het interview, de tijdsduur en de opbouw van het interview werden uitgelegd. Ook is verantwoord waarom het interview werd afgenomen door twee onderzoekers. De betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek werden door het inzetten van twee interviewers vergroot, omdat bijzonderheden eerder werden opgemerkt en er beter doorgevraagd kon worden naar aanvullende en specifieke informatie (Baarda et al., 2009). Verder is met de respondent besproken wat er met het materiaal zou gaan gebeuren, waarbij werd benadrukt dat dit volledig anoniem verwerkt zal worden. Deze anonieme verwerking bevorderde de vrijheid om te spreken en sociaal wenselijke antwoorden werden op deze manier zoveel mogelijk vermeden. Dit verhoogde de betrouwbaarheid en validiteit van de resultaten. De gegevensverzameling heeft plaatsgevonden aan de hand van een topiclijst, waarin de topics met aanverwante onderwerpen als leidraad dienden. De topics en onderwerpen zijn geoperationaliseerd uit de vijf doelstellingen die opgesteld zijn voor dit onderzoek. Voorbeeldvragen die aan bod zijn gekomen zijn: ‘Kun je iets vertellen over wat je hebt ondernomen om niet zwanger te worden?’, ‘Hoe keek je naar jezelf toen je een tiener was?’, ‘Kun je wat vertellen over de vriendschappen tijdens je tienerjaren?’, ‘In hoeverre vind jij veilig seksueel gedrag belangrijk?’ en ‘Heb je het gevoel dat je iets miste wat betreft kennis over seksualiteit in je kinderjaren?’. Aan het eind van elk topic werd gemuteerd door de interviewer, om te controleren of de antwoorden correct geïnterpreteerd werden. Door het muteren werd de betrouwbaarheid van het onderzoek vergroot.

Procedure

In eerste instantie zijn er instellingen, telefonisch, persoonlijk en via de mail, benaderd met de vraag of er 12 tienermoeders deel wilden nemen aan dit onderzoek. Dit leverde na enkele weken geen resultaat op, waarna besloten is om tienermoeders uit de kennissenkring van de onderzoekers telefonisch uit te nodigen. Omdat het na meerdere pogingen niet gelukt is om 12 tienermoeders bereid te vinden mee te werken, is ervoor gekozen om naast de zes tienermoeders ook zes adolescenten

zonder kinderen te interviewen als een controlegroep. Het doel van het onderzoek is vervolgens aangepast en er is besloten om een vergelijking te maken tussen de resultaten van de tienermoeders en de resultaten van de adolescenten zonder kinderen. De interviews zijn vervolgens afgenomen bij zes tienermoeders en zes adolescenten zonder kinderen en hebben gemiddeld 30 minuten geduurd. De motivatie van de respondenten om deel te nemen aan het onderzoek leek voort te komen uit de dankbaarheid die getoond werd door de onderzoekers en interesse in het onderzoek. Het interview is opgenomen met een opnamerecorder, nadat de respondent hiervoor toestemming heeft gegeven. Hierdoor konden de gegevens zo volledig mogelijk geanalyseerd worden, zodat de betrouwbaarheid en de interne validiteit van het onderzoek vergroot werd (Baar, 2002). De anonimiteit werd gewaarborgd door de namen van de respondenten en genoemde betrokkenen in de uitgewerkte interviews te verwijderen. Daarnaast werden de namen van de respondenten teruggebracht tot codes.

Doelstelling van kwalitatieve analyse is gedetailleerd beschrijven en interpreteren van gebeurtenissen, situaties, interacties en personen naar aard of eigenschappen (Baar, 2002). De kwalitatieve analyse is uitgevoerd door meerdere onderzoekers. Dit wordt onderzoekertriangulatie genoemd (Baarda et al., 2009). Voor de analyse is gebruikt gemaakt van analytische inductie. Door het constant vergelijken van uitspraken, is gekomen tot kernlabels die in principe het inhoudelijke rendement per doelstelling weergeven. De kernlabels moesten een concreet antwoord geven op de onderzoeksdoelstellingen. Bij het opstellen van de kernlabels werd er dan ook naar gestreefd om de kernlabels zo optimaal mogelijk aan te laten sluiten bij de uitspraken van de respondent. Dit om de betrouwbaarheid van de betekenisverlening te waarborgen. Op deze manier is geprobeerd om de resultaten zo nauwkeurig en precies overeen te laten komen met de werkelijke ervaringen van de respondenten, met als doel de interne validiteit van de labels te waarborgen.

Wat betreft de externe validiteit zijn de resultaten van dit onderzoek alleen geldig voor de respondenten. De omvang van de steekproef is relatief klein en er is sprake geweest van een selecte steekproef. De resultaten kunnen inhoudelijk gegeneraliseerd worden. Met inhoudelijke generalisatie wordt bedoeld dat de resultaten van het onderzoek overdraagbaar zijn op vergelijkbare of overeenkomstige situaties die dus in feite niet onderzocht zijn (Baarda et al., 2009).

Resultaten

De belangrijkste resultaten uit de kwalitatieve analyse van de kernlabels worden in deze resultatensectie besproken. De kernlabels zijn cursief gedrukt. De citaten zijn tussen dubbele aanhalingstekens weergegeven. De resultaten worden per doelstelling gepresenteerd en zijn op basis van het ASE-model geformuleerd. De resultaten van de tienermoeders (M) en de resultaten van de adolescenten zonder kinderen (A) worden met elkaar vergeleken.

De eerste doelstelling van dit onderzoek was het verkrijgen van inzicht in het feitelijke seksueel gedrag van tienermoeders voor hun eerste zwangerschap in vergelijking met adolescenten zonder kinderen. Tienermoeders gaven aan dat zij *op jonge leeftijd seksueel actief* waren, rond hun 13^e levensjaar. De eerste seksuele ervaring was bij drie van de zes tienermoeders met hun toenmalige vriend. De adolescenten waren echter gemiddeld voor het eerst *seksueel actief op 17 jarige leeftijd*. Een vraag die gesteld kan worden is of je op 13 jarige leeftijd minder bewust bent van de gevolgen die seksueel risicogedrag met zich mee kunnen brengen dan op 17 jarige leeftijd. Zal de preventieve voorlichting op jongere leeftijd gegeven moeten worden? Daarnaast kan gekeken worden of tienermoeders hetzelfde verstaan onder seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten. Vier van de zes adolescenten beschouwden *seksueel gedrag als zoenen* en als *intiem aan elkaar zitten*. Door één tienermoeder werd expliciet genoemd dat *seksueel gedrag meer is dan kussen*.

Ondanks dat de tienermoeders jong seksueel actief waren, gaven zij aan dat *seks in het begin niet serieus* was. “Toen wij 1,5 jaar verkering hadden, ja toen begon dat wel, maar nog niet heel serieus zeg maar (M2).” Alle tienermoeders vertelden dat zij de pil en condoom als *voorbehoedsmiddelen gebruikten*. “Ja in het begin wel ja. Toen heb ik ook gewoon een condoom gebruikt (M6).” Vier adolescenten hebben aangegeven dat zij de eerste keer veilige geslachtsgemeenschap hebben gehad door het gebruik van voorbehoedsmiddelen. Dit liep uiteen tot gebruik van de pil, condoom of allebei.

Het tweede doel van dit onderzoek was inzicht krijgen in de attitude van tienermoeders ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten zonder kinderen. Volgens vier tienermoeders is *seks veranderd* ten opzichte van een aantal jaren geleden. “Dat was een heel andere tijd als nu (M1).” Jongeren hebben eerder seks, er zijn meer jonge moeders en jongeren lopen meer SOA's op. “Iedereen

heb wel een ziekte aan z'n leden hangen of tegenwoordig heb acht van de tien mensen een SOA of ze gaan met iedereen naar bed (M1).” *Seksualiteit onder jongeren is normaal* volgens de tienermoeders. Vijf tienermoeders gaven aan dat seks bij de relatie en het leven hoort en dat jongeren al vroeg op de hoogte zijn van hoe seks werkt. “Ze weten dondersgoed als ze 12 zijn wat ze moeten doen om veilig seks te hebben en hoe ze met iemand seks moeten hebben (M3).” Verder werd door alle tienermoeders benadrukt dat *veilige seks belangrijk* is. “Veilige seks vind ik ook wel belangrijk, meiden die dat niet doen en vervolgens toch wat oplopen of zwanger raken (M1).” Ook alle adolescenten vonden veilige seks belangrijk, om SOA's en zwangerschappen te voorkomen.

Seksualiteit werd voor alle adolescenten belangrijk op 17/18 jarige leeftijd. Zij waren van mening dat je *seks hebt voor genot*. Daarbij is naar voren gekomen dat adolescenten het belangrijk vinden *om grenzen aan te geven*. Zij vonden allemaal dat *seks voorwaardelijk* plaats moet vinden. “Ik wilde dat heel graag doen met iemand met wie ik een relatie had, of in ieder geval met iemand die ik heel erg leuk vond (A9).” Ook vonden alle adolescenten dat je niet zomaar met iemand seks moet hebben. “Ik vind het toch wel iets heel erg intiem (A11)”, “Ik kan me gewoon niet zo makkelijk laten gaan denk ik bij iemand die ik niet zo leuk vind (A7).” en “Ik vind seks wel bij liefde horen (A10).” Ook drie tienermoeders vertelden dat seks niet iets is wat je zomaar doet, *seks doe je alleen onder bepaalde voorwaarden*. Seks hoort bij een relatie. “Ik zou het nooit zomaar doen (M4).” Ook kwam bij de tienermoeders naar voren dat zij hebben ervaren dat een serieuze relatie echt bestaat en dat de relatie door de zwangerschap sterker is geworden. Drie tienermoeders gaven aan dat hun *leven is veranderd* na de bevalling. Wel gaven vier tienermoeders aan dat ze tevreden zijn met de huidige situatie. De meeste tienermoeders hadden het gevoel dat de *omgeving bevooroordeeld* reageert op jong moederschap. “Kijk ik ben dan wel jong moeder geworden, maar een heleboel mensen hebben daar wel een vooroordeel over (M2).” Tienermoeders noemen de volgende vooroordelen waar ze mee geconfronteerd worden: “Ooh zo jong, verpest de hele leven (M6)” en “Ooh jonge meisjes wonen in de achterbuurt en die komen niet ver (M6)”.

De derde doelstelling van dit onderzoek was inzicht verkrijgen in de sociale invloed die tienermoeders ervaren ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten zonder kinderen. De meeste tienermoeders kwamen uit een gezin met

voornamelijk *jongere broers en zussen*. Daarnaast werd door drie tienermoeders de *opvoedsituatie als onrustig* ervaren. Dit uitte zich bijvoorbeeld in een strenge opvoeding, gescheiden ouders en een slechte relatie met vader of moeder. “Ik heb heel erg lang last gehad van dat mijn ouders gescheiden waren en de band met mijn moeder was gewoon echt verschrikkelijk (M2)” De andere tienermoeders gaven aan dat zij hun *opvoeding als ondersteunend* hebben ervaren. “Ik heb nooit te klagen gehad. Hoe ik ben opgegroeid niet, hoe ik terecht ben gekomen niet (M1).” Zij vonden hun ouders niet streng en de relaties met ouders was goed. Ouders gaven daarnaast steun, ondanks dat zij als *omgeving schrokken* van de zwangerschap. Ook de adolescenten hebben een *ondersteunende opvoeding* ervaren. Zij gaven aan dat ze van beide ouders grenzen hebben geleerd en normen en waarden van hun ouders hebben meegekregen. “Als ik nu terug kijk ben ik echt wel blij hoe mijn vader en moeder me hebben opgevoed. Ook qua normen en waarden, daar sta ik ook echt helemaal achter (A10).” Daarbij hadden de ouders van de adolescenten geen strenge regels, maar moesten zij wel laten weten waar ze waren.

Drie tienermoeders vertelden dat zij een lange en *standvastige relatie* hadden op het moment dat zij zwanger werden. De ervaringen van tienermoeders wat betreft vriendschappen waren verschillend. Vier tienermoeders hebben in hun tienertijd *goede vrienden* gehad en gaven aan dat vriendinnen hen steunden tijdens de zwangerschap. De andere tienermoeders ervaarden *geen steun van vrienden*. Drie tienermoeders gaven aan dat hun vriendschappen verwaterden tijdens en na hun zwangerschap. “Echte vriendinnen, daar heb ik er maar één of twee van gehad. En ja, toen ik kinderen kreeg liep dat stuk (M1).” Ondanks deze verschillende ervaringen gaven tienermoeders aan dat goede vriendschap *onvoorwaardelijke vriendschap* betekent. “Als je goede vriendinnen bent, laat je ze ook niet in de steek (M3).” Voor alle adolescenten betekende het hebben van *goede vrienden dat alles bespreekbaar* was. Bij vier adolescenten was ook op seksueel gebied alles bespreekbaar. Vier tienermoeders hebben het praten met leeftijdsgenoten over *seks niet als taboe* ervaren. Met leeftijdsgenoten werd over seks gesproken en informatie over seksualiteit werd bij elkaar vergaard. “Dan praat je daar over met vriendinnen en dan denk je ‘Oh, het is helemaal niet zo gek dat ik dit doe’, want zij doet dat ook (M2).”

Uit de resultaten van de adolescenten is gebleken dat leeftijdsgenoten of vriendinnen *andere bezigheden hadden* dan zichzelf. Zo waren drie adolescenten eerder

met seksualiteit bezig. Drie adolescenten vonden dat de *omgeving invloed heeft op seksueel gedrag*. Een enkele adolescent gaf aan dat haar omgeving het raar vond dat zij op haar 21ste nog maagd was. Daarom dacht ze dat ze maar gewoon seks moest hebben om van de vragen af te zijn. “We hadden het er dan over dat ik nog maagd was, toen ik 21 was, kreeg ik wel vaak de reactie van: ‘Oh? En waarom dan?’ En dan moest ik mezelf dan een beetje, dan moest ik dat uitleggen en dat vonden mensen dan vreemd (A9).” Zowel tienermoeders als adolescenten gaven aan dat *vrienden niet van invloed waren op hun seksuele gedrag*. Zij hebben geen van allen groepsdruk ervaren van hun vrienden om dingen te doen op seksueel gebied.

Vier adolescenten gaven aan dat zij in hun puberteit door *vriendinnen gezien werden zoals ze waren*. Zij hadden niet het idee dat zij onzekerder waren dan andere meisjes van hun leeftijd. Als alle meisjes in hun puberteit een onzekere fase doormaken, lopen tienermeisjes dan per definitie een hoger risico om tienermoeder te worden? Zo zei een adolescent over haar onzekerheid: “Ik was wel een gezonde puber. Het is gewoon een fase en ik volgde die fase volgens mij heel netjes (A9).”

Zowel de tienermoeders als adolescenten hebben kennis over seksualiteit verworven door middel van media. Tijdschriften zoals de ‘Tina’, ‘Hitkrant’ en ‘Break Out!’ speelden een rol in hun kennisverwerving over seksualiteit. Daarnaast vond *kennisverwerving door middel van media* plaats via soapseries, zoals ‘Goede Tijden, Slechte Tijden’ en ‘Onderweg naar Morgen’. Volgens vier tienermoeders en drie adolescenten *beïnvloedden de media* ook het seksuele gedrag van jongeren. Een adolescent vertelde daarbij over het programma ‘Teenmom’: “Je ziet wat voor impact het heeft op je leven en dat je niet meer een normale jeugd kan hebben en dat het weer uitgaat met die jongen, want ik denk als je zo jong bent dat je niet echt een reëel beeld hebt van hoe het leven in elkaar steekt (A12).” Voor haar betekende dit een positieve invloed, omdat ze door het programma de negatieve gevolgen van een tienerzwangerschap onder ogen zag. Drie tienermoeders gaven aan dat zij zelf niet het gevoel hadden beïnvloed te zijn door de media. Kan het zijn dat de media een preventieve werking heeft?

Vijf adolescenten gaven aan dat zij *bruikbare seksuele voorlichting van ouders en op school* hebben gehad. Wel vond een enkele adolescent dat de voorlichting te zwaar gemaakt werd. “Ik zou eigenlijk scholen willen meegeven, of tenminste die school waar ik op heb gezeten, het wat minder spannend te maken en mensen echt te

leren er gewoon van te genieten (A9).” Echter, vijf tienermoeders gaven aan dat zij de *voorlichting van school niet nodig* vonden. “Toen vonden we het allemaal heel lachwekkend en niet zo boeiend (M6).” De meeste tienermoeders kregen wel seksuele voorlichting van hun ouders, zoals een boek met de nodige informatie of een open gesprek over veilige seks. “Mijn ouders hebben me geloof ik een boekje gegeven met ongesteldheidsmiddelen en condooms, pil en weet ik het allemaal wat je kunt gebruiken (M6).” Vier van de zes adolescenten bespraken seksualiteit met hun ouders. “Ik kon alles met mijn ouders bespreken ook op seksueel gebied als ik vragen had kon ik die gewoon stellen (A12)”. Daarnaast werd door de tienermoeders een aantal keer de voorkeur voor vader of moeder uitgesproken om het gesprek over seksualiteit aan te gaan. De vraag is waar deze voorkeur vandaan komt.

Het vierde doel van dit onderzoek richtte zich op inzicht verkrijgen in de ervaren eigen effectiviteit en vaardigheden van tienermoeders ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten. De tienermoeders gaven allemaal aan dat ze in staat waren om hun grenzen op seksueel gebied aan te geven, dat ze niets zouden doen wat ze niet wilden en zich *competent voelden in hun seksuele gedrag*. “Ik was altijd vol zelfvertrouwen en dat heb ik altijd gehad, dat is mijn karakter gewoon echt (M1).” Het ervaren van zelfvertrouwen staat in contrast met het gegeven dat vijf tienermoeders ook vertelden dat zij weinig zelfvertrouwen hadden en *onzekerheid* hebben ervaren. “En in het begin ben je ook bang dat je vriend bij je weggaat, van zou ik niet ‘één van de’ zijn geweest, weet je wel (M1).” Hier lijkt een contradictie naar voren te komen in de mate waarin de tienermoeder en adolescent daadwerkelijk het zelfvertrouwen hebben over het kunnen vertonen van gewenst gedrag. Ook adolescenten gaven aan competent te zijn in seksualiteit. Zij gaven allemaal grenzen aan op seksueel gebied en waren duidelijk in wat ze wel en niet wilden. Daarbij hadden ze geen moeite met ‘nee’ zeggen. “Duidelijk zijn in wat je wel en niet wilt, niks toelaten wat je niet wilt en stevig in je schoenen staan (A12).” De meeste adolescenten werden naar eigen zeggen niet *beïnvloed door jongens* met betrekking tot hun wil op seksueel gebied. Wel heeft een adolescent zich één keer laten overhalen tot het verrichten van een seksuele handeling. Zij gaf aan dat ze hierin werd beïnvloed door de jongen. De meeste adolescenten hebben *seksueel gedrag positief ervaren*, maar enkele adolescenten hebben voorheen *seksueel gedrag als negatief ervaren*. Door deze negatieve ervaringen deed een adolescent daarna niets

meer tegen haar zin in. Zij heeft namelijk ervaren dat het niet fijn is om seksueel gedrag te vertonen wanneer je daar geen zin in hebt. “Dus toen liet ik het gebeuren, maar achteraf gezien, nee vond ik dat helemaal niet fijn en toen heb ik me laten overhalen. Nu doe ik echt niks tegen me zin in, omdat ik dat niet fijn ga vinden als ik er van te voren geen zin in heb (A9).” Alle adolescenten maakten *bewust de keuze voor veilige seks*. Zij gaven hierbij duidelijk aan alleen veilig seks te willen hebben. Zo nodig namen ze hier zelf het initiatief toe. “Het is of met condoom of gewoon helemaal niet (A7).” Vijf tienermoeders gaven aan dat de zwangerschap *geen bewuste keuze was*. Er kwam vaak naar voren dat er *naïef gebruik van voorbehoedsmiddelen* werd gemaakt. Tienermoeders slikten onregelmatig de pil en onderschatten van de gevolgen van inconsequent gebruik van voorbehoedsmiddelen. Kan gezegd worden dat de determinant eigen effectiviteit een rol bij preventie en voorlichting speelt?

Eén tienermoeder vermeldde dat ze een *gebrek aan informatie over de pil* heeft gehad. “Je weet wel wat voor voorbehoedsmiddelen er zijn en er wordt wel uitgelegd over een gaatje in een condoom, maar niet over de werking van de pil eigenlijk (M6).” Eén tienermoeder vertelde dat de zwangerschap gepland was. Ook vertelde één tienermoeder dat ze verkracht was. Van de vier tienermoeders die overbleven, zijn drie tienermoeders zwanger geworden door inconsequent gebruik van de pil. Toch gaf maar één van deze drie aan onvoldoende informatie te hebben gehad over de werking van de pil.

Doelstelling vijf richtte zich op het inzicht verkrijgen in de protectieve factoren en barrières die tienermoeders ervaren om seksueel risicogedrag te voorkomen of tegen te gaan in vergelijking met adolescenten. Uit de interviews kwamen verschillende barrières naar voren die tienermoeders hebben ervaren, zoals *de pil die niet werkte*, *het gedwongen worden tot seks* en het ervaren van een *drempel om een gesprek over seksualiteit met moeder* aan te gaan. “Dan voel je je ongemakkelijk. Straks gaat ze vragen stellen of ik dat al een keer heb gedaan en daar heb ik helemaal geen zin in dacht ik dan (M2).” Ook hebben drie tienermoeders *heftige periodes* in hun tienerjaren meegemaakt, zoals het scheiden van ouders en het alleen runnen van een café. “Ik heb heel erg lang last gehad van dat mijn ouders gescheiden waren (M2).” Ook benoemde één tienermoeder dat zij *vroeg volwassen* was, doordat ze veel meegemaakt had.

Een *stabiele opvoeding en steun van ouders* werden bij zowel tienermoeders

als adolescenten ervaren als protectieve factoren. De steun van ouders kwam tot uiting door het ontvangen van advies en de openheid die zij ervaarden om met elkaar te praten. “Mijn ouders staan, ook nu nog steeds, altijd achter me. Als er wat is kan ik ze bellen (M1).” Is het van belang om ouders te betrekken bij de preventie van seksueel risicogedrag? In vergelijking met tienermoeders zijn de adolescenten allen door beide ouders opgevoed. Zou het kunnen zijn dat wanneer adolescenten door beide ouders zijn opgevoed, zij een kleinere kans hebben op het vertonen van seksueel risicogedrag?

De algemene doelstelling van dit onderzoek was om met behulp van een determinantenanalyse inzicht te krijgen in de seksuele gedragingen en opvattingen van tienermoeders in vergelijking met adolescenten zonder kinderen om vervolgens aandachtspunten te formuleren voor een meer inhoudelijk toegesneden seksuele voorlichting, ter preventie van tienerzwangerschappen.

Discussie

De algemene doelstelling van dit onderzoek was om met behulp van een determinantenanalyse inzicht te krijgen in de seksuele gedragingen en opvattingen van tienermoeders in vergelijking met adolescenten zonder kinderen om vervolgens aandachtspunten te formuleren voor een meer inhoudelijk toegesneden seksuele voorlichting, ter preventie van tienerzwangerschappen.

Naar aanleiding van de eerste doelstelling werd verondersteld dat zowel tienermoeders als adolescenten seksueel risicogedrag in hun tienertijd hebben laten zien. Verwacht werd dat tienermoeders bewust of onbewust weinig tot geen gebruik hebben gemaakt van voorbehoedsmiddelen. Zowel de tienermoeders als adolescenten gaven aan dat zij voorbehoedsmiddelen hebben gebruikt. Tienermoeders hadden voor het eerst seks met hun toenmalige vriend. Hieruit kan geconcludeerd worden dat door beide onderzoeksgroepen geen seksueel risicogedrag, zoals beschreven door Ramrakha en collega's (2007), is vertoond. Tienermoeders waren eerder seksueel actief (rond 13^e levensjaar) dan adolescenten (rond 17^e levensjaar) en zij ervaarden zichzelf als eerder volwassen dan leeftijdsgenoten. Wat maakt dan dat tienermoeders eerder seksueel actief zijn? Mogelijk durven zij geen ‘nee’ te zeggen als de partner initiatief toont tot seksuele handelingen en is dit toe te schrijven aan een gebrek in eigen effectiviteit (Bandura, 1986) of mogelijk een laag zelfbeeld (Buzwell & Rosenthal, 1996). Of zouden de tienermoeders zowel lichamelijk als psychisch eerder

volwassen zijn en daardoor bewust eerder seksueel actief worden? Het feit dat zij toch zwanger zijn geraakt, ondanks het gebruik van voorbehoedsmiddelen, kan de indruk wekken dat de tienermoeders ergens toch wat gemist hebben in het voorkomen van een zwangerschap. Terwijl hun vroege volwassenheid logischerwijs zou voorspellen dat zij ook in staat zouden zijn om de risico's van seksuele gemeenschap te voorkomen. Het zou dus kunnen dat de ervaren volwassenheid van de tienermoeders voornamelijk tot uiting komt in lichamelijke gevoelens, en het dus 'zin' hebben in seks, dan in cognitieve vermogens en sociale vaardigheden om een zwangerschap te voorkomen.

De tweede doelstelling richtte zich op de attitudes van tienermoeders ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten. Er werd verwacht dat de attitudes per respondent sterk zouden verschillen, omdat iedereen persoonlijke ervaringen heeft die hun attitudes beïnvloeden. De attitudes van de respondenten liepen niet, in tegenstelling tot de verwachting, sterk uiteen. Veilige seks wordt door zowel tienermoeders als adolescenten belangrijk gevonden en daarnaast dient seks onder bepaalde voorwaarden plaats te vinden. Opgemerkt kan worden dat tienermoeders en adolescenten dezelfde attitude hebben ten aanzien van seksueel gedrag. Dit kan betekenen dat attitude geen aanzienlijke rol speelt in het voorkomen van een zwangerschap.

De derde doelstelling richtte zich op de ervaren sociale invloed van tienermoeders ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten. Verwacht werd dat adolescenten, die weinig ouderlijke steun ervaarden tijdens hun opvoeding, een lage waardering hebben van hun competenties met betrekking tot seksualiteit (Crosby et al., 2002; De Graaf et al., 2011; Sione'an et al., 2002; Stone & Ingham, 2002; Troth & Peterson, 2000). Een deel van de tienermoeders vertelde dat zij een onrustige opvoedsituatie hebben meegemaakt tegenover een ander deel dat hun opvoeding als ondersteunend heeft ervaren. Alle adolescenten hebben daarentegen een ondersteunende opvoeding ervaren. Er is dus geen eenduidigheid in de mate van ervaren ouderlijke steun en de gevolgen voor een lage waardering van hun competenties. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen of hier, met betrekking tot tienerzwangerschappen, een direct verband tussen bestaat. Mocht dit het geval zijn, dan zou de seksuele voorlichting zich niet alleen moeten toespitsen op informatie voor tieners, maar ook op het bewerkstelligen van een ondersteunende opvoeding. Seksuele

voorlichting zou dus veel breder getrokken moeten worden en zich mogelijk ook richten op de vaardigheden van ouders. Dit sluit aan bij de bevindingen van Van Berlo en collega's (2005), die benadrukken dat seksuele voorlichting verder moet gaan dan het richten op het voorkomen van SOA's.

Tevens werd verwacht dat de vriendengroep van tienermoeders en adolescenten bestaat uit leeftijdsgenoten die in grote mate seksueel actief zijn. Tienermoeders en adolescenten spraken met leeftijdsgenoten over seks en zij ervoeren daarbij seks niet als een taboeonderwerp. Adolescenten hadden het idee dat leeftijdsgenoten meer met seks bezig waren dan zij en vonden dat de omgeving, waaronder de media, zeker invloed heeft op seksueel gedrag. Er werd dan ook verondersteld dat tienermoeders meer druk van vrienden ervaren om seksueel risicogedrag te vertonen dan adolescenten. Op twee respondenten na, hebben de tienermoeders en adolescenten geen druk ervaren om seksueel risicogedrag te vertonen.

Verondersteld werd dat hoe meer tienermoeders en adolescenten in contact staan met sociale media, hoe actiever zij zijn op seksueel gebied. Een opvallende constatering is dat tienermoeders zeiden dat de media invloed hebben op het seksuele gedrag van jongeren, maar dat zij niet dachten dat de media hun gedrag hebben beïnvloed. Dit is opvallend, omdat bij beide onderzoeksgroepen de media een rol speelde in de kennisverwerving over seksualiteit. Zou er bij de tienermoeders onbewustheid meespelen in de ontkenning van de invloed van media op hun seksuele gedrag of heeft de media daadwerkelijk geen invloed op hun gedrag gehad? Mogelijk hebben de media een preventieve werking, omdat de adolescenten in staat zijn geweest om een zwangerschap te voorkomen en pas op latere leeftijd seksueel actief werken. Ook hier zou nader onderzoek nodig zijn om de invloed en mogelijke preventieve werking van de media verder uit te lichten.

Alle respondenten hebben de seksuele voorlichting op school en van de ouders als bruikbaar ervaren. Ondanks de bruikbaarheid mocht de voorlichting op school van de tienermoeders achterwege blijven, omdat ze deze niet nodig vonden. Bijzonder is dat de tienermoeders die de voorlichting op school niet nodig vonden toch zwanger zijn geworden. Zou er misschien een discrepantie bestaan tussen de manier waarop tieners onderling over seks praten en de wijze waarop seksuele voorlichting wordt gegeven? Het zou kunnen dat de voorlichting onder andere op dit vlak niet goed

aansluit bij de belevingswereld van tieners. In nader onderzoek zou de metacommunicatie tussen gesprekken van tieners en de wijze waarop de voorlichting op school wordt gegeven onderzocht kunnen worden. Dit zou een aanvulling zijn op de punten waar volgens Van Berlo en collega's (2005) op gefocust moet worden tijdens seksuele voorlichting. Zowel tienermoeders als adolescenten bespraken seksualiteit met de ouders.

Zoals al eerder naar voren kwam waren tienermoeders eerder seksueel actief dan adolescenten. Er kan worden aanbevolen dat seksuele voorlichting al vroeg in de ontwikkeling van kinderen en tieners zou moeten plaatsvinden, zodat zij al vroeg op de hoogte zijn van de mogelijke risico's die seksueel gedrag met zich meebrengt. Dit sluit aan bij de huidige ontwikkelingen dat de leeftijd waarop tieners voor het eerst seks hebben blijft dalen (Jordahl & Lohman, 2009; Ma et al., 2009; O'Donnell et al., 2001; Rosenthal et al., 1999).

De vierde doelstelling richtte zich op de ervaren eigen effectiviteit en vaardigheden van tienermoeders ten aanzien van seksueel gedrag in vergelijking met adolescenten. Er werd verwacht dat tienermoeders weinig zelfvertrouwen hadden voordat zij zwanger raakten en daardoor niet een hoge eigen effectiviteit zouden hebben. Er werd verwacht dat adolescenten meer vertrouwen hebben in hun eigen vermogen om bepaald gedrag te bereiken en dus een hogere eigen effectiviteit zouden bezitten. De tienermoeders en adolescenten vertelden allebei dat ze in staat waren duidelijk hun grenzen aan te geven op seksueel gebied en dus in staat waren competent seksueel gedrag te laten zien. Dit staat echter recht tegenover de ervaringen van de respondenten dat ze zich onzeker voelden en weinig zelfvertrouwen hadden. Tijdens de interviews is wel gevraagd naar eigen effectiviteit en het zelfbeeld van de respondent, maar mogelijk zijn er sociaal gewenste antwoorden gegeven, waardoor er wat deze factoren betreft geen betrouwbaar beeld is ontstaan.

Eén adolescent vertelde dat ze een negatieve ervaring met een jongen heeft gehad, waarbij ze door hem werd beïnvloed om seksuele handelingen te verrichten. Ze gaf aan hier van geleerd te hebben en nu niets meer tegen haar zin in te doen. Deze ervaring heeft waarschijnlijk ook voor een veranderde attitude bij haar gezorgd, aangezien de effecten van gedrag de attitude in negatieve of positieve zin kunnen beïnvloeden Ajzen (2001). De eigen effectiviteit lijkt bij de adolescenten dus goed ontwikkeld. Een opvallend resultaat is het feit dat tienermoeders gebrek aan

informatie over de werking van de pil hebben ervaren. Aan de hand van de laatst genoemde resultaten kan geconcludeerd worden dat de eigen effectiviteit van de tienermoeders inderdaad laag was. Het is hen niet gelukt om een zwangerschap te voorkomen en bij één tienermoeder is het niet gelukt om seks onder dwang te voorkomen.

De vijfde doelstelling richtte zich op de protectieve factoren en barrières die tienermoeders ervaren om seksueel risicogedrag te voorkomen of tegen te gaan in vergelijking met adolescenten. Er werd verwacht dat tienermoeders die de intentie hadden om niet seksueel actief te zijn, wellicht zijn overgehaald, beïnvloed of gemanipuleerd, wat heeft geleid tot een zwangerschap (Crown & Roberts, 2007; Farris et al., 2008). In de analyse kwamen vier duidelijke barrières bij tienermoeders naar voren, namelijk dat de pil niet werkte, zij gedwongen werden tot seks, zij heftige periodes in hun tienerjaren ervoeren en er een hoge drempel was om met een ouder over seksualiteit te praten. Ook werd verwacht dat adolescenten geen barrières hebben ervaren die tot seksueel risicogedrag konden leiden of dat er voldoende protectieve factoren aanwezig waren om deze barrières op te heffen. Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat voor zowel tienermoeders als adolescenten een stabiele opvoeding en steun van de ouders als protectieve factoren fungeerden. Uit onderzoek van Coley en Chase-Lansdale (1998) komt naar voren dat tienermoeders veelvuldig in eenoudergezinnen opgroeien. Dit wordt ook bevestigd door Zeck, Bjelic-Radisic, Haas, Tech en Griemel (2007). Hieronder vallen ook de tienermoeders waarvan de ouders zijn gescheiden en zij bij of de vader of moeder zijn gaan wonen. Adolescenten hebben een grotere kans om zwanger te worden als zij opgroeien in een eenoudergezin, zo laten onderzoeksresultaten zien (Figueiredo, Bifulco, Pacheco, Costa, & Magarinho., 2006; McLanahan & Sandefur, 1994; Records, 1993). Hierdoor kan het van belang zijn om de ouders als voorlichters in seksualiteit een grotere rol te geven. Hoe deze rol precies ingevuld moet worden, zal vervolgonderzoek uit moeten wijzen. Tienermoeders hebben meer barrières ervaren dan adolescenten in het voorkomen van seksueel risicogedrag en dus in het voorkomen van een zwangerschap. De protectieve factoren hebben daarnaast voor de adolescenten wellicht voldoende bescherming geboden in het voorkomen van seksueel risicogedrag. Tienermoeders zouden mogelijk baat hebben aan meer protectieve factoren om de barrières te overwinnen.

Terugkomend op de algemene doelstelling kan geconcludeerd worden dat tienermoeders in vergelijking met adolescenten naïeve gebruikers van voorbehoedsmiddelen zijn, gebrek aan kennis over de werking van de pil hebben en over een lagere eigen effectiviteit beschikken.

Ten aanzien van dit onderzoek kunnen nog een aantal methodische kanttekeningen geplaatst worden. De eerste kanttekening is dat het onderzoek kleinschalig is uitgevoerd. Afgevraagd kan worden in hoeverre dit van invloed is op de externe validiteit van het onderzoek. Daarnaast is ‘tienermoeder’ een breed begrip, aangezien hier alle tieners onder vallen die voor hun 20ste moeder zijn geworden. Hierdoor lopen de resultaten van de interviews enorm uiteen en is het lastig om een eenduidige conclusie te vormen. Bij de selectie van respondenten is er namelijk geen rekening gehouden met overige achtergrondvariabelen, zoals sociaal-culturele achtergrond en sociaaleconomische status van de tienermoeders. Mogelijk kunnen deze variabelen een rol spelen bij een tienerzwangerschap. Dit zou in vervolg onderzoek meegenomen kunnen worden.

Ook is gebleken dat de seksuele beleving onder de respondenten een gevoelig onderwerp was om te onderzoeken. Hierdoor was het moeilijk om respondenten te vinden en zijn de respondenten uiteindelijk geselecteerd uit eigen kenniskring. De onderzoekers merkten bijvoorbeeld dat tijdens het afnemen van de interviews de tienermoeders het idee kregen dat zij zich moesten verdedigen. Daardoor hebben zij mogelijk sociaal wenselijke antwoorden gegeven, wat ook weer de betrouwbaarheid van dit onderzoek beïnvloed. De invloed van sociaal wenselijke antwoorden kan beheerst worden door geen afkeuring of bevestiging te laten blijken. Om sociaal wenselijke antwoorden te beperken is het belangrijk om in het vervolg een aantal specifieke vragen aan de vragenlijst toe te voegen, waarmee diepgaander op de overtuigingen kan worden ingegaan (Baarda & De Goede, 2006). Naast het bovengenoemde nadeel zorgt ook het selectieve geheugen voor onbetrouwbare antwoorden. Aangezien de zwangerschap al eerder heeft plaats gevonden en dus al enige tijd geleden is, is het moeilijk om voorbeelden te geven. In het vervolg zal gevraagd moeten worden naar de huidige situatie en zal de vroegere situatie daarmee vergeleken moeten worden. Er zal dus zorg gedragen moeten worden voor een gunstige omgeving en voor specifieke vragen waarmee de sociale wenselijkheid kan worden onderzocht (Baarda & De Goede, 2006).

Daarnaast kan opgemerkt worden dat de kenmerken per determinant formeel wel te scheiden zijn, maar in praktijk moeilijk te onderscheiden zijn van elkaar. Vandaar ook dat in de resultatensectie enige overlap zichtbaar is.

Tot slot kan genoemd worden dat de onderzoekers bij minder spraakzame respondenten geneigd waren meer gesloten vragen te stellen. Door het stellen van gesloten vragen wordt er minder informatie verkregen en krijgen de respondenten minder mogelijkheid om te antwoorden naar eigen inzicht. Een training voor het gebruiken van interviewtechnieken zou van toegevoegde waarde kunnen zijn bij het doen van een volgend onderzoek.

Vanuit de resultaten van dit onderzoek kunnen enkele aandachtspunten ter preventie van tienerzwangerschap geformuleerd worden. Ten eerste is het belangrijk dat er voorlichting wordt gegeven die aansluit op de belevingswereld van de tieners (Van Berlo et al., 2005). Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat de huidige voorlichting niet als serieus beschouwd wordt en zich vooral richt op het voorkomen van zwangerschap in plaats van de negatieve gevolgen van een zwangerschap. Het kan van toegevoegde waarde zijn om de risico's van een tienerzwangerschap in seksuele voorlichting extra uit te lichten, zodat de tieners meer bewust worden van de risico's die een tienerzwangerschap met zich mee kan brengen. De adolescentie is namelijk een kwetsbare fase waarin zij minder goed de risico's kunnen overzien van de keuzes die ze maken (Crone, 2008). Uit dit onderzoek is gebleken dat de tienermoeders niet altijd consequent waren in het gebruik van voorbehoedsmiddelen en mogelijk niet voldoende bewust zijn van de gevolgen van een tienerzwangerschap. Dit hangt mogelijk samen met de eigen effectiviteit en vaardigheden waar de tienermoeders over beschikken. De eigen effectiviteit en de vaardigheden zijn aandachtspunten die meegenomen kunnen worden in de vormgeving van seksuele voorlichting bij tienermeiden.

Ten tweede is het belangrijk dat er in seksuele voorlichting aandacht besteed wordt aan het vormen van een positief zelfbeeld (Buzwell & Rosenthal, 1996). Tieners met een positief zelfbeeld hebben vaker een positieve inschatting van hun eigen effectiviteit. Ze staan steviger in hun schoenen om verantwoordelijkheid te nemen, nieuwe uitdagingen en evenwichtige relaties aan te gaan. Daarnaast kunnen ze gemakkelijker weerstand bieden aan groepsdruk en worden frustraties beter verwerkt. Tevens slagen zij er beter in om hun eigen grenzen aan te geven en op te komen voor

wat ze wel en niet willen. Dit zijn sociale vaardigheden die van belang zijn om seksueel gedrag positief te beïnvloeden (Buzwell & Rosenthal, 1996). In dit onderzoek is naar voren gekomen dat zowel de tienermoeders als de adolescenten onzeker waren in hun puberteit en daardoor een negatief zelfbeeld vormden. Uit onderzoek van O'Hare (2005) is gebleken dat een negatief zelfbeeld kan leiden tot twijfel aan de vaardigheid om een condoom te gebruiken. De tienermoeders en adolescenten in dit onderzoek beschikten wel over de vaardigheid tot het gebruik van een condoom of een ander voorbehoedsmiddel, maar zij waren mogelijk minder goed in staat om hun grenzen aan te geven door hun negatieve zelfbeeld. Zelf geven zij aan dat zij hun grenzen tijdens de puberteit duidelijk aangaven, maar het kan zijn dat deze grenzen te laag gesteld waren. Leeftijdsgenoten zaten in dezelfde periode in de puberteit en stelden mogelijk dezelfde grenzen. Uit onderzoek van Van Berlo en collega's (2005) is gebleken dat vrienden elkaar beïnvloeden. Mogelijk nemen zij elkaars grenzen over en zien zij niet dat deze grenzen wellicht te laag gesteld zijn. Dit kan tot uiting kan komen in hun seksueel gedrag. Ook schetsen de media een vrouwonvriendelijk beeld, waardoor de adolescenten kunnen denken dat dit 'normaal' is en hierop hun grenzen afstemmen (Ashby et al., 2006). Het versterken van vaardigheden, het ontwikkelen van een positief zelfbeeld en het verhogen van de eigen effectiviteit van tienermeiden kan worden vormgegeven aan de hand van weerbaarheidstraining (Van Berlo et al., 2005). Een voorbeeld van een weerbaarheidstraining is Girls talk. Girls talk is gericht op laagopgeleide meiden tussen de 14 en 18 jaar om grensoverschrijdend gedrag en seksualiteit bespreekbaar te maken. Het wordt aangeboden binnen jeugdzorg, de gezondheidszorg, justitie en onderwijs. Onderzoek naar Girls talk laat positieve effecten zien op intentie tot pilgebruik, behoud intentie tot condoomgebruik, en controle in seksuele situaties. Ook blijkt uit procesevaluatie dat de interventie aantrekkelijk is voor meiden. Het bevordert bewustwording van meiden ten aanzien van seksuele rechten, open communicatie over seksualiteit en de vertrouwensrelatie tussen meiden onderling.

Door bovenstaande aandachtspunten te verwerken in seksuele voorlichting wordt er mogelijk beter aangesloten op de belevingswereld van de adolescent. Vervolgonderzoek door middel van een longitudinaal experimenteel onderzoek zou bij kunnen dragen om de oorzaken en gevolgen van seksueel risicogedrag in kaart te brengen.

Referenties

- Ajzen, I. (2001). Nature and operation of attitudes. *Annual Review of Psychology*, *52*, 27-58.
- Armour, S., & Haynie, A. (2007). Adolescent sexual debut and later delinquency. *Journal of Youth and Adolescence*, *36*, 141-152. doi:10.1007/s10964-006-9128-4
- Ashby, S., Arcari, C., & Edmonson, B. (2006). Television viewing and risk of sexual initiation by young adolescents. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, *160*, 375–380.
- Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: a social cognitive theory. New York: Prentice-Hall.
- Berlo, W. van, Wijsen, C., & Vanwesenbeeck, I. (2005). Gebrek aan regie. Een kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van tienerzwangerschappen. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Brown, J., L'Engle, K. L., Pardun, C. J., Guo, G., Kenneavy, K., & Jackson, C. (2006). Sexy media matter: Exposure to sexual content in music, movies, television, and magazines predicts Black and White adolescents' sexual behavior. *Pediatrics*, *117*, 1018–1027. doi:10.1542/peds.2005-1406
- Brug, J., Assema, P. van, & Lechner, L. (2007). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering een planmatige aanpak*. Assen, Nederland: Van Gorcum.
- Buhi, E., & Goodson, P. (2007). Predictors of adolescent sexual behavior and intention: A theory-guided systematic review. *Journal of Adolescent Health*, *40*, 4–21. doi:10.1016/j.jadohealth.2006.09.027
- Capuano, S., Simeone, S., Scaravalli, G., Rainmonde, D., & Balbi, C. (2009). Sexual behaviour among Italian adolescents: Knowledge and use of contraceptives. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, *14*, 285–289. doi: 10.1080/13625180902926920
- Coley, R. L., & Chase-Lansdale, P. L. (1998). Adolescent pregnancy and parenthood. Recent evidence and future directions. *American Psychologist*, *53*, 152-166.
- Collins, R. L., Elliott, M. N., Berry, S. H., Kanouse, D. E., Kunkel, D., Hunter, S. B., & Miu, A. (2004). Watching sex on television predicts adolescent initiation of sexual behavior. *Pediatrics*, *114*, 280-289. doi:10.1542/peds.2003-1065-L

- Crone, E. (2008). *Het puberende brein. Over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Crosby, R. A., DiClemente, R. J., Wingood, G. M., Lang, D. L., & Harrington, K. (2002). Infrequent parental monitoring predicts sexually transmitted infections among low-income African American female adolescents. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, *157*, 169–173
- Diez, V., & Mistry, J. (2010). Early Childbearing and Educational Attainment Among Mainland Puerto Rican Teens. *Journal of Adolescent Research*, *25*, 690–715. doi:10.1177/0743558410366592
- Dijsselbloem, J., & Van Dam, M. (2006). Geen censuur, wel respect. *Dagblad Trouw*, 11-10-2006.
- Dolstra, N. (2006). Relatie tussen genderrollen, sociale cognities & onveilig seksueel gedrag. Universiteit Twente.
- Eggermont, S. (2005). Young adolescents' perceptions of peer sexual behaviours: The role of television viewing. *Child: Care, Health & Development*, *31*, 459–468. doi:10.1111/j.1365-2214.2005.00525.x
- Figueiredo, B., Bifulco, A., Pacheco, A., Costa, R., & Magarinho, R. (2006). Teenage pregnancy, attachment style, and depression: a comparison of teenage and adult pregnant women in a Portuguese series. *Attachment and Human Development*, *8*, 123-138.
- Fishbein, M., & Yzer, M. (2003). Using theory to design effective health behavior interventions. *Communication Theory*, *13*, 164-183. doi:10.1111/j.1468-2885.2003.tb00287.x
- Graaf, A. de (2004). Geboorteregeling in 2004. *Bevolkingstrends: Statistisch kwartaalblad over de demografie van Nederland*, *52*, 23–27.
- Graaf, H. de, Vanwesenbeeck, I., Woertman, L., & Meeus, W. (2011). Parenting and adolescents' sexual development in Western societies. *European Psychologist*, *16*, 21–31. doi:10.1027/1016-9040/a000031
- Hansen, W. B., Paskett, E. D., & Cater, L. J. (1999). The adolescent sexual activity index (ASAI): A standardised strategy for measuring interpersonal heterosexual behaviors among youth. *Health Education Research*, *14*, 485-490. doi:10.1093/her/14.4.485

- Hansen, W. B., Wolkenstein, B. H., & Hahn, G. L. (1992). Young-adult sexual behavior – Issues in Programming and evaluation. *Health Education Research, 7*, 305-312. doi:10.1093/her/7.2.305
- Hennessy, M., Bleakley, A., Fishbein, M., & Jordan, A. (2008). Validating an index of adolescent sexual behavior using psychosocial theory and social trait correlates. *Aids and Behavior, 12*, 321-331. doi:10.1007/s10461-007-9272-1
- Jordahl, T., & Lohman, B. J. (2009). A bioecological analysis of risk and protective factors associated with early sexual intercourse of young adolescents. *Children and Youth Services Review, 31*, 1272-1282. doi:10.1016/j.chilyouth.2009.05.014
- Ma, Q., Ono-Kihara, M., Cong, L., Xu, G., Pan, X., Zamani, S., ... Kihara, M. (2009). Early initiation of sexual activity: a risk factor for sexually transmitted diseases, HIV infection, and unwanted pregnancy among university students in China. *BMC Public Health, 9*, 1-8. doi:10.1186/1471-2458-9-111
- McLanahan, S. & Sandefur, G. (1994). *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Cambridge: Harvard University Press.
- Meier, A. M. (2003). Adolescents' transition to first intercourse, religiosity, and attitudes about sex. *Social Forces, 81*, 1031-1052. doi:10.1353/sof.2003.0039
- Mollborn, S., & Dennis, J. A. (2012). Investigating the life situations and development of teenage mothers' children: Evidence from the ECLS-B. *Population research and policy review, 31*, 31-66. doi: 10.1007/s11113-011-9218-1
- O'Donnell, L., O'Donnell, C. R., & Stueve, A. (2001). Early sexual initiation and subsequent sex-related risks among urban minority youth: The reach for health study. *Family Planning Perspectives, 33*, 268-275. doi:10.2307/3030194
- O'Hare, T. (2005) 'Risky sex and drinking contexts in freshman first offender', *Addict Behaviors, 30*, 2005, 585-588.
- Ramrakha, S., Bell, M. L., Paul, C., Dickson, N., Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2007). Childhood behavior problems linked to sexual risk taking in young adulthood: A birth cohort study. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 46*, 1272-1279. doi:10.1097/chi.0b013e3180f6340e
- Records, K. A. (1993). Life events of pregnant and nonpregnant adolescents. *Journal of Adolescence, 28*, 325-338.

- Romer, D., Black, M., Rieatdo, I., Feigelman, S., Kaljcc, L., Jalbraith, J. C.,
...Stanton, B. (1994). Social influences on the sexual behavior of youth at risk
for HIV exposure. *American Journal of Public Health, 84*, 977-985.
doi:10.2105/AJPH.84.6.977
- Rosenthal, D. A., Smith, A. M. A., & de Visser, R. (1999). Personal and social factors
influencing age at first sexual intercourse. *Archives of Sexual Behavior, 28*,
319-333. doi:10.1023/A:1018796612231
- Santelli, J. S., Kaiser, J., Hirsch, L., Radosh, A., Simkin, L., & Middlestadt, S. (2004).
Initiation of sexual intercourse among middle school adolescents: The
influence of psychosocial factors. *Journal of Adolescent Health, 34*, 200-208.
doi:10.1016/j.jadohealth.2003.06.004
- Singh, S., & Darroch, J. E., (1999). Trends in sexual activity among adolescent
American women: 1982-1995. *Family Planning Perspectives, 31*, 212-219.
doi:10.2307/2991568
- Sione'an, C., DiClemente, R. J., Wingood, G. M., Crosby, R., Cobb, B. K.,
Harrington, K., ...Kim Oh, M. (2002). Psychosocial and behavioral correlates
of refusing unwanted sex among African American adolescent females.
Journal of Adolescent Health, 30, 55-63.
- Smith, C. A. (1997). Factors associated with early sexual activity among urban
adolescents. *Social Work, 42*, 334-346. doi:10.1093/sw/42.4.334
- Stone, N. & Ingham, R. (2002). Factors affecting British teenagers' contraceptive use
at first intercourse: The importance of partner communication. *Perspectives on
Sexual and Reproductive Health, 34*, 191-197.
- Tinsley, B. J., Lees, N. B., & Sumartojo, E., 2004. Child and adolescent HIV risk:
Familial and cultural perspectives. *Journal of Family Psychology, 18*, 208-
224. doi:10.1037/0893-3200.18.1.208
- Tolman, D. L., & McClelland, S. I. (2011). Normative sexuality development in
adolescence: A decade in review, 2000-2009. *Research on Adolescence, 21*,
242-255. doi:10.1111/j.1532-7795.2010.00726.x
- Troth, A., & Peterson, C. C. (2000). Factors predicting safe-sex talk and condom use
in early sexual relationships. *Health Communication, 12*, 195-218.
doi:10.1207/S15327027HC1202_5

- Vries, H. de, Kuhlman, P., & Dijkstra, M. (1988). Self efficacy; The third factor besides attitude and subjective norm as a predictor of behavioral intentions. *Health Education Research, 3*, 273-282.
- Waylen, A. E., Ness, A., McGovern, P., Wolke, D., & Low, N. (2010). Romantic and sexual behavior in young adolescents: Repeated surveys in a population-based cohort. *Journal of Early Adolescence, 30*, 432-443.
doi:10.1177/0272431609338179
- Zeck, W., Bjelic-Radisic, V., Haas, J., & Greimel, E. (2007). Impact of adolescent pregnancy on the future life of young mothers in terms of social, familial, and educational changes. *Journal of Adolescent Health, 41*, 380-388.